

CAP. IX

SECULARIZAREA.—CHESTIA JURIDICĂ

Secularizarea averilor mănăstirilor închinată a luat, în desfășurarea ei, forma unui proces, în care s'aun înfătoșat de o parte și de alta argumente juridice, înaintea tribunalului european al celor 7 puteri care luase asupra-le sarcina, de a protegiu primii pași ce poporul românesc îi făcea, în mersul către propășire. În acest proces însă predomină elementele politice, raporturile de putere care trebuiau să-i schimbe natura, din o daraveră juridică în una politică. Pe acest din urmă tărîm însă neînțelegerile sunt hotărite, la sfîrșit, prin ultima ratio rerum, adecă prin putere, și așa s'a întîmplat lucrul în această împrejurare, în care statul românesc, fiind din împrejurări mai tare decît călugării Greci, a rostit el însuși hotărîrea și a executat-o, luînd printr'un act de autoritate averile mănăstirești din minile străinilor.

În expunerea de pănă acuma ne-am abținut pe cît a fost cu putință, de a aprețui evenimentele ale căror povestire a trecut prin a noastră pănă.

Desfășurarea istoriei, înscrie în cîmpul științei izbînda adevărului și în acel al artei pe acea al frumosului. S'ar crede că și propășirea ideei binelui ar trebui să aducă tot mai deplina izbînda a cauzelor drep-

te. Lucrul însă nu se întâmplă. Pe această din urmă pîrtie, propășirea e cea mai înceată și, dacă de mult încă adevărul a răpus eroarea, și o răpune pe fie-ce zi; de asemenea, dacă frumosul a învins uritul și îl răstringe pe fie-ce clipă, în cîmpul binelui, dreptatea e încă departe de a fi covîrșit nedreptatea. În lupta între elementele practice ale vieții, predominesște încă legea celui mai tare, iar propășirea s'a realizat aici numai în domeniul teoriei; căci se recunoaște astăzi că dreptul e jărtfit, pe cînd mai înainte se credea că nedreptatea e chiar dreptate. Pentru ca să pătrundă și în viața reală aceeași concepție, va trebui să mai curgă încă multă apă pe riuri.

Cînd hotărîrea unei chestiuni istorice se face după principiul politic, adecă după precumpenirea puterii, atunci cu toată izbînda dobîndită, conștiința rămîne neîmpăcată și neîmpăcată în veci; căci simțul moral, pe care este hultuit acel juridic, nu amortește nici odată în sufletul omului. Dacă însă puterea a dat sprijinul ei unei cauze drepte, atunci se adaugă, pe lîngă izbînda materială, și liniștea măreață a minții, convinsă că a așternut acea izbîndă pe stîncă de granit a dreptății. Observăm că nu ne îndepărtăm de principiul nostru de a nu apretui evenimentele, intru cît judecata juridică este nepersonală și reprezintă conștiința juridică a omenirii. Vom vîdea însă, că putem rosti cu mulțămire sufletească, judecata, că Romînii, luînd averile Grecilor, nu i-au despoiat, ci au reluat numai cît ceea ce era al lor.

Înțalesul închinărei. Expunerea luptei încordate căreia dădu naștere chestiunea mănăstirilor închinăte și a căreia peripeții au fost schițate în capitolul precedent, nu poate fi pe deplin înțeleasă, dacă nu se vor desvâli și temeiurile, pe care ambele părți prigonitoare le invoacă, pentru a sprijini drepturile lor, în acest

mare și secular proces ce se desfășura înaintea areopagului european. Se înfașoșăm argumentele pro și contra, în această încurcată daravere, spre a vedea dacă statul românesc avea pe partea lui și dreptul, sau dacă a pus în lucrare, cum sprijin protivnicii lui, numai o îndrăzneată despoiere.

Se începem prin a cerceta înțelesul termenului de *închinare*, întrebuițat în documente, spre a înșămna raportul de supunere al mănăstirilor băștinașe către acele străine. Grecii pretindeau, că acest cuvânt este identic cu dăruire, și în traducerea franceză a documentelor înfașoșate puterilor prin memoriile lor, redau termenul de închinare, prin cuvântul *donation, donné*, în loc de *dédié, placé sous l'invocation*, ales de apărătorii cauzei române. Aceștia din protivă susțineau, că închinarea înșamnă numai cit punerea sub protecția spirituală, un soi de suzeranitate religioasă, analoagă acelei politice, sub care se aflau țările române, față cu împărăția otomană.¹

Înțelesul termenului de închinare este foarte deosebit, după scopul fie căruia dăruitor, și nu i se poate determina sensul unic și precis. E un termen din limbajul religios aplicat la o daravere juridică și care, din această pricină, tocmai trebuia să fie nehotărît și șovăilor.

Pentru unele documente s'ar părea că interpretarea, dată lui de Greci, e mai apropiată și că înșamnă într'adevăr dăruire. Așa hrisovul doamnei Safta, soția lui Gh. Stefan Voevod, care închină la 1663, sfântului Mormint mănăstirea Bistrița, din al căruia ctitor, Alexandru cel Bun, doamna prelindea că se coboară,

1. Discuția aceasta vezi în: *Réponse des St.-Lieux d'Orient*, Octobre 1863, Paris p. 53. *La vérité sur la question des couvents dédiés*, par un Moldave, Paris, 1863, p. 33. *Quelques mots sur la sécularisation des biens conventuels* par un député roumain, Paris 1864, p. 12. etc. Agathon Otmenedek (Alex. Odobescu), *Etude* citată mai sus, p. 11: „Une sorte de vassalité spirituelle“.

spune, că „a închinat această mănăstire, anume Bistrița, cu toate podoabele și toate veniturile ei, să fie *pomană vecinică* la mormântul lui Hristos“. ² Aproape tot așa se rostește și hrisovul lui Mateiș Basarab, când după ce reiea de la călugării greci mănăstirile uzurpate, spune, că acele cu dreptul închinatelor lor, să fie *supuse și stătătoare călugărilor străini*. Această rostire de „pomană vecinică“, „supusă și stătătoare“, pare a implica ideea de dăruire a proprietății, de oare-ce numai proprietatea este un drept vecinic, toate celelalte fiind trecătoare.

Alte documente conțin din protivă indicarea anumită, că se *dăruiește mănăstirilor grecești cărora*

2. Uricarul V, p. 240. Grecii mai aduc încă cite-va documente, publicate în *Eclaircissements sur la question des monastères grecs situés dans les principautés danubiennes*, 1857. Anexele 3, 6, 12 și 14, care toate par a conține dani lămurite. Așa acel al închinării mănăstirii *Golia* de Irimia Movilă, 1606, care spune: „Les donations présentes avec leurs revenus seront inmutablement, d'aujourd'hui à jamais, propriété et droit du dit monastère, Vatopédie, pendant toute l'existence de le dernier“. (Anexa 12). Acel al mănăstirii *Răchitoasa* de Grig. Ghica, 1729: „Nous avons donné et confirmé au monastère Vatopédi, pour avoir ce monastère *Rachitoasa métoche et en toute obéissance* comme d'autres monastères y dédiés (Anexa 3). Acel al mănăstirii *Vizantia* Grig. Ghica, 1777: „Notre présent chrysobule reconnaît au monastère Grégoire le droit d'avoit sous sa possession le couvent Vizantia et d'y nommer un égoumène, sans que nul autre se mêle dans son administration, vu que ce couvent est considéré d'aujourd'hui à jamais *annexe et propriété* du monastère Grégoire du Mont Athos“ (Anexa 14). Aceste două din urmă documente au putut fi controlate, nu cu originale, ci numai cu niște copii, aflătoare la Arhiva Statului și care mi-au fost comunicate de D. D. Onciul directorul acelei arhive. Iată textele de pe care au fost traduse: Documentul din 1729: „Dat-am și am întărit și de la domnia mea sfintei mănăstiri Vatopedi, ca să fie această sfântă mănăstire *Răchitoasa metoh și închinare sub toată ascultarea* ca și alte mănăstiri ce mai sunt închinatelor acolo“. Documentul din 1777: „Iată dar cu a noastră bună voință dat-am și domnia mea și am întărit, priuț'acest al nostru domnesc hrisov, mănăstirii de la *Svetagora ca de astăzi înainte și în veci se aibă* pe mănăstirea *Vizantia* din ținutul *Putnei cu toate ale ei averi stătătoare și mișcătoare* sub purtarea de grija a părinților mănăstirii Grigoriu și, rinduind de acolo egumen, fără a se amesteca alții la *Vizantia* cit de puțin, să fie mănăstirii Grigoriu *metoh și dreaptă așterosire și hrisov de întăritura, neclintit și nestramutat în veci*. Cuvîntul *propriété* nu se află nicăieri în textele române. El este înlocuit prin termenul de *hrisov stătător în veci*.

se închinău acele băștinașe, numai prisosul veniturilor lor. Așa un document din 1662 emanat de la întemeietorul mănăstirei Bursucii, din Moldova, închinată la muntele Athos, spune anumit, că „sfinții părinți ai Athosului nu vor trage nici un venit timp de 8 ani, în timpul cărora mănăstirea se va întări; iar după acest răstimp, vor avea dreptul de a lua, în proporție, un folos în stare să ajute și mănăstirea Esfigmenos din Sf. Munte”.³ Un alt document din 1692, de la Constantin Braucovanu, prin care se închină schitul Stăneștii patriarhatului de Alexandria, spune anume, că „acel ce va fi trimis din partea patriarhatului pentru a căuta de trebile mănăstirei, să aibă grijă de veniturile moșiilor și satelor și de Țiganii mănăstirești, fără a-și însuși voia de a lua de la mănăstire nici cal, nici boi, nici oae, nici vase de aramă, spre a le duce la marele patriarhat; dar numai a aduna tot venitul din dijmele țaranilor și dările Țiganilor, acel asupra vinului și, punând de o parte ceea ce ar crede că este trebuitor pentru hrana și întreținerea călugărilor și a slugilor ca de obicei, să trimită rămășița Sf. patriarhat, spre a lui trebuință”.⁴ De asemenea hrisovul de închinare al mănăstirei Cotroceni către muntele Athos, hărăzește lavrei sfinte numai ceea ce va prisosi peste trebuințele mănăstirei, și după ce se vor face reparațiile trebuitoare; iar în anii de lipsă, să se trimită mai puțin”.⁵ În hrisovul de închinare al mănăstirei Văcăreștilor, dat de N. Mavrocordat, se prevede să fie

3. Cităm documentul după *Eclaircissements* publicație grecească precum pentru Greci am citat documentul Suftei, după o publicație românească. În starea de atunci a publicării textelor, e cel mai bun mijloc de a garanta adevărul, de a cita documentele în favoarea unei părți, după textul publicat de cealaltă.

4. *Eclaircissement*. Anexa 8.

5. Citat după textul grecesc, publicat în *Réponse des Lieux Saints*, Octobre 1863, p. 40.

în tot deauna episcopilor ai acelei mănăstiri, vel logofătul, vel spătarul și vel vislierul, care vor fi după vremuri, și aceștia să îngrijască de următoarele milt: 500 de taleri la săracii din București; să mărite două fete de boieri; să se răscumpere robi; să se îmbrace săraci; să se hrănească cei din pușcării. *Iar de s'ar întâmpla vre-un an neroditor, nu se va trimite nimic Sf. Mormînt; iar milele se vor face*".⁶ Tot așa și hrisovul de închinare al mănăstirei Mărgineni către Muntele Sinai, dispune, ca „după împlinirea dăjdiilor de aici și cheltueleur trebuincioase mănăstirei, ce va prisosi, să se trimită Sf. Sinai; că dacă ar fi vre un an de lipsă și neîndestulat, după venitul și agonisala vremei, să fie și darea ajutorului muntelui Sinai, ca să nu rămînă mănăstirea Mărgineni în lipsirea celor trebuincioase”.⁷

Ambele interpretări ale înțelesului cuvîntului de „închinare”, cea a Grecilor și cea a Romînilor, poate găsi un sprijin în documente, de și este de observat că, în vechile hrisoave, dăruirea proprietății se face totdeauna prin cuvintele: *uric stătător în veci*, formulă ce nu se vede nicăiri în hărăzirea mănăstirilor.

Dar această hărăzire, ori cum ar fi fost cuprinsul ei, trece în cele mai multe cazuri, peste întinderea drepturilor ce putea să confere. Așa fie care mănăstire primia daruri, nu numai de la întemeietorul ei, ci și de la alte persoane. Chiar cînd sunt mănăstiri domnești, ele sunt adese ori înzestrate și de boieri. Brezoianu tagăduște legalitatea celor mai multe închinări, ca ne fiind făcute de toți clitorii și înzestrătorii mănăstirei, ci din partea altor persoane de-

6. Citat după textul grecesc publicat *Ibid.*, p. 43—46.

7. Textul publicat numai în extracte traduse în franțuzeste în *Réponse du St. Lieux*, p. 49, dar consumător cu reproducerea lui în *Mémoire sur les manastirilor romine puse sub invocățiunea locurilor sfinte*. Ministerul afacerilor străine, București 1863. p. 5.

cît de acei inzesrtători; căci dacă unui numai din ctitori închinase mănăstirea, aceasta închinare nu putea avea valoare decît pentru averile date de ei, iar nu pentru acete date de alții.⁸ In cazul însă cînd o persoană străină închina mănăstirea, ea dispunea de ceva ce nu era al ei.

Și este de observat, că acest argument capătă o tîrie mai mare, prin faptul că a fost adus în sens întors, pentru a sprijini drepturile locurilor sfinte: Anume N. Rossetti, cerînd prin judecată restituirea mănăstirei Mărginenii, întemeiată de un străbun al său, pe motivul că nu s'ar fi respectat condițiile de dăruire, i se opune din oficiu de cătră tribunal care iea apărarea Grecilor, că el nu ar putea reclama decît pentru partea lui de donator, nu și pentru averile dăruite de alții.⁹ Apoi dacă un donator nu putea cere anularea donațiunei, decît pentru partea sa, nici călugării greci nu puteau deveni proprietari necondiționali, decît pentru părțile valabil dăruite. Celelalte trebuiau să fie supuse condițiilor dăruirei.

Fraude. Adese ori frauda sau viclenia, întrebuintată spre a aduce, fie închinarea mănăstirei, fie sporirea averei mănăstirilor acum închinare, pătăză titlurile în virtutea cărora mănăstirile sau moșile lor erau stăpînite.

Există mai multe documente care dovedesc, într'un chip învederat, unelîrele piezișe puse în lucrare de călugării greci, spre a-și însuși averile pămîntene.

8. Vezi analiza actelor mănăstirilor Sărindarii, Bucovățul, sf. Ioan din Focșani, Arhimandritul, în Ioan Brezoianu, *Mănăstirile zise închinare și călugării straini*, Buc. 1861 p. 9, 10, 12 și 38. Așa bună oară mănăstirea Banu, întemeiată de Ianache Banul și îmbogățită de mai multe fețe cu mai multe moșii, este închinată de N. Mavrocordat (cu ce drept?) mănăstirei Dusca din Tunis, prin brisovul său din 1728.

9. *Un nou proces sau soluția împedecatei chestii a mănăstirilor din țară zise închinare*, București 1861, p. 26.

Aşa hrisovul lui Mateiū Basarab, de mai multe ori citat până acum, iea înapoi de la călugării greci, în 1639, 21 din cele mai frumoase mănăstiri ale țării, motivînd astfel această măsură: „Că mai pe urmă, se întîmplă de statură mitropolîți și domnitori țării, oameni străini nouă, nu cu legea sfîntă (adecă tot creștini), ci cu neamul, cu limba și cu năravurile cele rale, adecă Greci care nu se rușinară, nici se temură a atînge naravul lor cel rău și de sfintele mănăstiri domnești ale țării și, spurcîndu-și mîinile lor cu orbitoră mită, sub hicleană taină, începură a vinde și a cîrcumări sfintele mănăstiri ale țării și lavrele domnești, cele supuse metoașe dajnice altor mănăstiri de pre în țara grecească și de la sfînta Gora, făcîndu-le hrisoave de închinaciune, fără de știrea sfatului și fără voia soborului, ca să le biruiască și să le moștenească în veac”.¹⁰ Cum s'a observat și mai sus, Mateiū Basarab nu este dușman al Grecilor, de oare ce el recunoaște dreptul călugărilor asupra mănăstirilor într'adevăr dăruite. Din aceasta însă, se constată într'un chip invederat că cele 21 de mănăstiri, enumerate de Mateiū Basarab în hrisovul său, fuseser uzurpate de călugării greci. Ceea ce întărește încă și mai mult faptul uzurpării, este împrejurarea, că patriarhul de Constantinople, Partenie, recunoaște prin o carte pastorală, că „de cîți va ani, niște Greci neștiutori, străini și stăpîniți de lăcomie, au năvălit și umplut țara, și prin vorbele și ralele lor fapte, neîncuviințate de sînta noastră lege, au ajuns a pune mîna pe aceste evlavioase și vechi așazări, fără nici un respect pentru testamentele întemeitorilor; dar principele Mateiū Basarab, chemînd o adunare și hotărînd ca toate mănăstirile domnești și pe care dom-

10. *Uricarul*, V, p. 329.

nii și mitropoliții străini, pentru a-și potoli lăcomia, le supusese altor mănăstiri așazate în Grecia sau în muntele Athos, și anume (urmează enumerarea celor 21 de mănăstiri), să rămână slobode de ori ce stăpânire din partea călugărilor străini, — noi întărim acest hrisov al domnului M. Basarab, în toată a lui întindere“.

Această scrisoare, în care patriarhul grec își luște propriul său neam, a fost de sigur scoasă pe bani de domnitorul Munteniei. Că lucrul era obicinuit la patriarhii, aceasta se știe și din alte împrejurări. Este însă de observat, că fără îndoială și patriarhul știea că aceste mănăstiri fusese uzurpate, fără de care nu ne putem închipui, că el să fi renunțat, pentru o sumă de bani numarăta o singura dată, la niște venituri vecinice ale neamului și scaunului său.¹¹

Acolisirii de moși se constată din următoarele documente :

Un hrisov al lui Gh. Stefan urmașul lui V. Lupu, dat în anul 1656, spune, că, Vasile Vodă, văzind mare lipsă de dascăli buni învățatori în țara noastră, fără de care foarte mult pământul patimește și se întunecă, fără învățatura cărții, socotind împreună cu tot sfatul țarei, a așazat prin a sa chemare, dascăli buni și rinvitori la învățatura de la Kiev Pecerski a sfinteii lavre, de la preasfințitul și de Dumnezeu temătorul mitropolit al Kievului, Patrașcu Movilă, ca să fie spre învățatura și luminarea minții copiilor

11. Scrisoarea lui Parteue în *Mémoire avec pièces justificatives présentées à la commission internationale pour les couvents dédiés* par M. C. Negri, Constantinople, Juin, 1865, p. 127. Recunoscută ca autentică de călugării greci în *Réponse des Lieux Saints*, Oct. 1863, p. 58. A supra vnzărei unei învoiri de a de a deslega un blăstăm mitropolitan din partea patriarhiei de Constantinopol, vezi *Ist. Romînilor din Dacia traiană*, V, p. 314. S'ar putea adăogi încă alte mănăstiri luate prin violenție, precum măn. *Roaba*, dacă dovezile aduse de Brezoianu p. 29 nu ar lăsa oare care îndoială, și noi căutăm dovezi absolut netăgăduite și peste puțină de tăgăduit.

pământului nostru; căci pentru aceasta le au lăsat lor trei sate, anume Rachitenii, Tămășenii și Juganii, ca să fie pentru îndestularea și hrana acelor dascăli buni învățători, și a lăsat lor acele trei sate, în pace despre toate dările mari și mici ce se vor afla în pământul nostru".¹²

Iată o dăruire, făcută în toată regula scoalei din mănăstirea Trei-Erarhiî, întemeiată și una și alta de Vasile Lupu. Mănăstirea Trei-Erarhiî, fiind închinată de ctitorul ei muntelui Athos, „în curînd nici un folos bun nu s'a făcut după acel așăzămînt; căci după aceea dascălii aceia s'au izgonit de la mănăstire și s'au adus în locul lor din țara grecească; iar călugării greci nici un folos la învățatură nu aduc pământului nostru".¹³ Nu se prea înțelege, din document, dacă dascălii slavoni au fost înlocuiți cu dascăli greci, sau dacă trebuie primit, că au fost suplințiți prin călugării greci ce nu erau și dascăli. În orî ce caz, scoala lui Vasile Lupu, chiar de ar fi fost grecizată, cu timpul s'a desființat, și atunci cînd Asaki descopere la Viena documentul lui Gh. Stefan, călugării din Trei-Erarhiî stăpîniau fără nici un drept moșiile ce nu le fusese date lor, *ci scoalei*. A trebuit un act de autoritate al lui Ionița Sturza, domnul Moldovei, spre a reînființa scoala în mănăstirea grecească, și un proces ce ținu aproape 20 de ani, spre a relua moșiile din minile călugărilor greci.¹⁴

O încercare iarăși necinstită din partea acestora de a pune mîna pe o avere ce nu le aparținea, este constatată prin documentul lui Moisi Movilă din 1634; anume mănăstirea Bisericanii, neînchinată, avea un sat Vinătorii, dăruit ei de Chirița Dumitrache pos-

12. *Uricarul*, III, p. 279.

13. *Ibid.* Asupra înstrăinării Trei-Erarhiilor vezi *Ist. Rom. din Dacia traiană*, IV, p. 15.

14. *Ibidem*, VI, p. 255.

telnicul și de Constantin Movilă, danie făcută pe timpul lui Gaspar Gratian și întărită și de Stefan Tomșa. „Și după aceea, urmează documentul, s'aũ sculat călugării (greci) de la mănăstirea Golia (inchinata) și aũ umblat cu vicleniile lor și cu strimbătate, și și-aũ făcut niște drese, scriind că le ar fi dat acel sat cucoana Maria Chirițoaea. Fiind că această cucoană trăia în țara leșască, domnul trimite pe Golieni acolo, să aducă întărirea scrisoarei. Golienii nu aduc acea întărire, pe care din protivă o aduc Bisericanii, spunind cucoana Chirițoaea, că Golienii și-aũ făcut ei singuri dresul, fără știrea ei; și deci aũ ramas Golienii rușinați inaintea domnului, fiind dresul lor făcut cu strimbătate și cu viclenie“.¹⁵

Un alt caz, în care se îmbină o inchinare nelegală cu o acolisire de sate, se întâmplă pe timpul lui N. Mavrocordat. Anume domnul grec, voind să folosască patriarbului de Alexandria, Samuel, care tocmai venise în Moldova după milă, îi închină mănăstirea Hangu. În hrisovul de închinare din 1715, se spune, „că aũ hotărât împreună cu Gedeon mitropolitul, Sava episcopul de Roman, Calixt episcopul de Radauți și Orest episcopul de Huși, și cu marii boieri Gavril Miclescu, Lupu Costache, Ilie Catargiu, Dimitrie Ramadan, Ioan Palade, Constantin Rossetti, Darie Donici și Constantin Costache, și aũ închinat mănăstirea Hangu, întemeiată de Barnovschi Vodă (decî măn. domnească), cu toate moșiile și satele și toate hotarele, și cu moșiile Bălțateștii și Miojeștii, pe care starețul le cîștigase priu hôtărire judecătorească de la rudele vistiernicului Ilie, pentru că Sf.

15. Hrisovul reprodus de N. Istrate, *Questia mănăstirilor închinatelor din Moldova*, Iași 1860, p. 18. E drept că asemenea falsificări de documente erau obișnuite în acel timp. Așa și călugării mănăstirei pămîtene Bistrița, înainte de a fi iustrăinată, și acei ai mănăstirei Pingărații, falsifică niște drese în dauna mănăstirei Bisericanii. Documente din 1631 în *Arhiva Istorică* a lui Hasdeu, I, 1, p. 71 și 106.

scaun al Alexandriei să tragă veniturile acestor mănăstiri“.¹⁶ Un hrisov al lui Mibaiu Racovița dat însă asupra unei pîri, făcută de visterniceasa Maria împotriva egumenului de Hangu, ne arată că procesul asupra moșiilor Bălțateștii și Mînjeștii, intentat la divan de egumenul de Hangu, fusese cîștigat de acesta în urma unei apăsări a lui N. Mavrocordat asupra divanului; căci aceiași boieri, judecînd acum a doua oară, mărturisesc că știeau pînă cum era drept (anume că moșiile în chestiune erau ale visternicesei); dară că: „chemîndu-l pe rînd Neculai Vodă, și dîndu-le a înțelegere să nu răspundă împotriva nici cum la divan; decî știînd acea poroncă, n'a au avut gură să grăiască spre dreptate; ci cum au zis domnul, așa au poftorit și dumnealor cu toții“. Așa se judecase decî procesul și acest chip de a împărți dreptatea ne lasă a întrevădea și modul cum se făcuse închinarea mănăstirei Hanguului către patriarhia Alexandriei. Anume mitropolitul, în divanul lui Racovița, spune, că „nu primise ca să se închine la patriarhie această mănăstire, fiind în tîrzie și mai ales la munte, și peste voia sfinției sale, s'a făcut această închinare“.¹⁷ Este înviderat că mitropolitul merge prea departe, cînd spune că închinarea s'a făcut peste voia lui. Nici sfinția sa, văzînd porunca, n'a avut limba să grăiască și a poftorit precum poftorise și boierii; dar în orî ce caz, din spusele lui, reiesă modul silnic cu care se făcuse și închinarea, precum tot silnic se judecase și procesul, și aceasta cînd? Pe vremea domnului grec celui mai luminat din toți Fanarioții; pe timpul domnului filosof!

16. Hrisovul de închinare după publicația grecească *Eclaircissements*, Anexa 7.

17. Hrisovul lui Racovița din 1718 în *Uricar*, V, p. 363—377. Amăruntimi asupra procesului, în *Istoria Romînilor din Dacia traiană*, V, p. 14—19 și mai pe larg în articolul meu *Justiția sub Fanarioți* în *Convorbiri Literare*, XX, p. 1058.

Condițiile închinărilor. Hrisoavele reproduse mai sus învederează fără tăgadă, că cele mai multe mănăstiri erau închinatăe *cu oare care condiții*. Chiar hrisovul lui Mateiŭ Basarab, cînd lasă Grecilor mănăstirile regulat închinatăe, ca să fie supuse și stătătoare, adaogă : „după cum vor fi scris și legiuit cîtorii, în cărțile lor de închinăciune, pre acea tocmală neschimbat să trăiască“. Fie care mănăstire era decî închinată cu oare care *tocmală*, și rari sunt cazurile de închinare curată și necondiționată a unei mănăstiri pămîntene către locurile din jos. Așa am văzut în hrisovul de închinare al Văcăreștilor, rînduire de boierî pămîntenî ca epitropî care să îngrijască pentru îndeplinirea milelor. Acelaș hrisov prevede nevoia reparațiilor mănăstirei, măritare de fete sărace, îngrijirea de sărăcime, de cei din pușcărie. Hrisovul lui Gh. Stefan, amintește despre datoria de a ținea o școală. În sfîrșit cele mai multe din documentele de închinare rostesc un cuget uniform, acela de a se întreține mănăstirile pămîntene în primul loc, și numai ce va prisosi să se trimită sfintelor locuri. Ba unele din ele merg până a dispune, ca în anî de lipsă, să nu se trimită nimic mănăstirilor patroane, iar milele să se îndeplinască. Îngrijirea cea d'întăi a închinătorilor este de a asigura *existența mănăstirilor lor*, îngrijire ce nu era decît prea firească, dacă ne gîndim că aceșli oameni se despoiaŭ de averile lor, în scopul de a-și lega numele de o așezare vecinică, în care să fie pomeniți atît prin rugăciunile călugărilor ce erau să se umbrească sub a lor creațiune, cit și prin ale acelora care se împărtașiaŭ din milele lor. Nicî unui închinător nu i-a trecut vre-odată prin minte ca el, închinînd mănăstirea lui unei mănăstiri mai sfînte din Răsărit, așază-mîntul lui să se desființeze; să înceteze de a mai fi ceea ce fusese : o comunitate de oameni care să se

roage lui D-zeu pentru iertarea pacatelor tuturor muritorilor în deobște și a le lui în deosebi. Se înțelege de la sine, că o asemenea țintă evlavioasă nu putea fi ajunsă, dacă nu se păstra ființa exterioară a mănăstirei: bisericile, chiliile și clădirile ei, și că deci întreținerea materială a mănăstirilor era și ea o condiție *sine qua non* a închinării acestora către lăcașurile sfinte.

Să cercetăm, cum au îndeplinit călugării greci aceste condiții explicite sau implicite ale închinării? În ceea ce privește epitropii pămînteni, ei fură în curînd înlăturați, și numirea lor fu lăsată în părăsire. Grecii, neputînd tăgădui acest lucru, caută să-l încunjure în chip sofistic. Ei spun, că „sfintele locuri pentru a mănține epitropiile, au suferit adese ori mari nemulțumiri. Domnitorul Cuza care a suprimat prin ordonanța sa din 3 Ianuar 1863 epitropiile Sf. Mormînt, invoacă în memoriul său epitropii de la Văcărești”.¹⁸ Sf. părinți se joacă aici cu cuvîntul de *pitropi*. Tot epitropi erau și aici ai Sf. Mormînt și boierii pămînteni, din hrISOVUL lui N. Mavrocordat. Dar aceste două feluri de epitropi erau îndepărtate ca ceriul de pămînt. Pe cînd cei pămînteni stabiliu controlul asupra purtării trebilor mănăstirilor închinăte din partea călugărilor greci, acei rînduiți de Greci, bine înțales că-l suprimau.

Cît despre așazămintele de binefacere, am văzut cum Grecii au desființat scoala din Trei-Erarhi; apoi cum îngrijuu de nebunii din ospiciul de la Golia, cum lăsaū în părăsire îndeplinirea milelor, din hrISOVUL lui N. Mavrocordat care, cu toate aceste, dispunea, ca în anii de lipsă, să nu se trimită nimic Sf. Mormînt, iar milele să se facă.

18. *Réponse de St. Lieux*, Oct. 1863, p. 48.

Să venim însă la chestiunea de căpitenie, la condiția acea fără de care închinarea nu avea nici un înțeles, care alcătuia chiar miezul ei: *păstrarea existenței mănăstirilor pămîntene* închinare locurilor sfinte. Asupra acestei chestiuni, mai toate hrisoavele conțin „tocmala“ fațișă sau subînțaleasa, ca veniturile mănăstirilor să slujască întâi la susținerea acestor așăzăminte, și numai ce va prisosi să se trimită locurilor sfinte.¹⁹ Ba mai mult încă, unele mănăstiri sunt închinare celor de jos, pentru a le apăra de ruină reală sau pretextată de închinători. Așa pentru mănăstirea Galata, întemeiată de Petru Șchiopul și închinată de Radu Vodă în 1617, se arată, drept motiv al închinăciunii, faptul, că „mănăstirea Galata s'ar afla în mare scăpălăciune; clădirile din prejur dărămate, lucrurile sfinte risipite din pricina marelor nenorociri și a trecerii armilor și neamurilor străine care au intrat în țară, precum și din pricina rălei purturări a călugărilor care erau acolo și care, ne temîndu-se de D-zeu, au ocîrmuit și au risipit toate produsele și veniturile ei“.²⁰ Tot așa cu mănăstirea Bistrița, Probota și altele. Din aceste documente, se poate vedea, că întemeietorii mănăstirilor pămîntene, *dorind tocmai a lor pastrare atît fizică cît și morală*, le luase din mîna călugărilor pămînteni și le închinase locurilor din Răsărit, în cît se vede fără nici o îndoială că scopul suprem al cliitorilor *era păstrarea creațiunii lor*.

19. Am adus mai sus, p. 339 documentul de închinare al mănăstirii Stănești, în care să spune lămurit, că se va pune întâi la o parte ceea ce este trebuitor pentru hrana și întreținerea călugărilor și a slugilor mănăstirii *ca de obicei*, și să trimită rămășița sf. patriarh, spre a lui trebuință.

20. Hrisoavele reproduse de *Memoriul asupra mănăstirilor române, puse sub invocația locurilor sfinte din Răsărit* de Ministerul de externe, București, 1863, p. 7 și urm.

Ce făcuse însă din mănăstirile închinatelor lor, călugării Greci? Imprăștiase călugării pămîntenii la cele patru vînturi și nu-i mai înlocuise cu alții, încît ele încetară de a mai fi comunități religioase romine. Dar nici macar cu călugării greci, nu înlocuiau ei pe acei de baștină, nepunînd în ele decît puțini inși, de care egumenul avea nevoie, pentru administrarea averilor mănăstirei. De aceea se constată faptul neașteptat, că mănăstirile închinatelor, în loc de a înfățișa o bogată populație de călugării străini, nu sunt decît foarte sărace în oameni, față cu mănăstirile neînchinatelor. Pe cînd aceste din urmă, în număr de 53 și 189 de schituri, au 2836 de călugării și 3043 de călugărițe, acele închinatelor, în număr de 72 și 24 de schituri, nu au decît 509 de călugării și 46 de călugărițe.²¹

Mănăstirile închinatelor fuseseră deci *desfînțate ca mănăstiri*. Ele nu mai erau comunități religioase de închinare către Dumnezeu, ci curat numai dependenți administrative ale mănăstirilor din Răsărit, însărcinate cu adunarea veniturilor, spre a le trimite patroanelor lor.

Și lucru curios, călugării Greci nu tăgăduiau faptul care era și cu neputință de ascuns; dar susțineau că erau în drept să proceda astfel, zicînd, că „fără nici un drept li se bănuiește că nu întrețin comunități religioase în mănăstirile așazate în Principate, pentru a căror întreținere tocmai li se cere a patra parte din venit. Dar cînd li se face această bănuială, se uită că locurile sfinte nu erau ținute, dar că nici nu pot fi ținute a întreține comunități religioase în Principate. Sfintele locuri nu pot avea acolo decît sucursale. Acei care au dat și închinat mănăstirile sfintelor locuri, nu au putut înțelegem a da și închina aceste comunități, lucru ce nici odată nu s'a auzit.

21. *Analele statistice*, 13—16, 1863, p. 140—148.

Personalul unei sucursale este alcătuit din un număr îndestulător de preoți și de slujbași, sub un egumen, și sfintele locuri nu sunt îndatorite decât a întreținea atare personal în mănăstirile Principatelor. A se cere ca sfintele locuri să întrețină comunități religioase în țările române, este a se *pretinde de la ele un lucru protivnic regulelor bisericești și temeliei organizărei monacale din Răsărit*. Locurile sfinte nu au scaunul lor în Principate. Legal ele nu figurează aici decât ca proprietare²².

Și într'adevăr iată ce spune canonul 8 al sinodului din *Chalchedon*: „Clericii (ospiciilor) de saraci și a mănăstirilor și a bisericilor sfinților martiri să rămână sub ascultarea episcopilor din *fie care oraș*. *Balsamon și Zonara*, interpretând acest canon, spun că administrația, îngrijirea, supravegherea morală și gerarea veniturilor și a cheltuelelor, să se facă sub imediata controlare a *episcopului locului*. *Nuvela 131* a lui Iustinian zice, că așazămintele cele de către ctitori făcute mănăstirilor, trebuie să se păzască, dacă nu se improtivesc canoanelor; căci nu le este permis ctitorilor de a interzice *episcopilor locali* executarea drepturilor canonice în mănăstirile fondate de ei. O *hotărîre patriarhală* recunoaște dreptul episcopului eparhial asupra tuturor mănăstirilor și că *nu se poate închina, nici supune o mănăstire alteia*, dacă actul de fundațiune al ctitorilor nu prevede aceasta.²³ Pretinsul drept patriarhal de stavropighie, prin care patriarhul poate, în ori-ce țară din

22. Acest loc, de o importanță capitală pentru hotărîrea juridică a chestiunii, se află în *Réponse de l'Archimandrite Germanos*, p. 102—104.

23. Canon 8: „Οἱ κληρικοί τῶν πτωχείων καὶ μοναστηρίων ὑπὸ τῆν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἐκάστη πόλει ἐπισκόπων, διαμεινέτωσαν“. Vezi Σύγγραμμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ὑπὸ Πάλλη καὶ Πότλη, Αθήνησσι 1852, II, p. 234. Comp. *Pidalion* p. 125. *Biserica ortodoxă*, 1900 August, p. 441 (Notiță com. de D. C. Erbiceanu). *Nuvela 131 a lui Justinian*; „ὅτι τὰ γενόμενα παρὰ τῶν κτητόρων ἐν τοῖς μονασ-

circumscripția lui, să aibă o mănăstire ori biserică, cu drepturi jurisdicționale asupra ei, este un abuz medieval. Nu există nici un canon care să învoiască acest lucru. Din contra toate canoanele păstrează drepturile exclusive de jurisdicție asupra mănăstirilor din eparhiile lor, *episcopilor locali*, fără de care s'ar turbura și s'ar calca unul din principiile cele mari ale bisericeii creștine: ordinea ierarhică. Toată administrația așazămintelor de ori-ce natură este, după canon, sub nemijlocita îngrijire a *episcopului locului*. Ori-ce influență, ori amestec străin este abuz și necanonicitate. Călugării greci susțineau deci, cu drept cuvânt, că *regulele bisericeii și temelia organizării monacale din Răsărit, se opunea la închinarea unor mănăstiri către altele; la supunerea unor comunități de călugări, sub alte comunități de călugări, de oare ce ele nu puteau fi supuse decât episcopilor locali. De aici deci nevoia în care se gasiră mănăstirile patroane, de a desființa comunitățile religioase închinare lor din Principate. Am văzut însă că scopul de căpitenie al închinătorilor acelor mănăstiri pămîntene, era tocmai păstrarea ființei mănăstirilor lor.*

Grecii erau deci puși în alternativa, sau de a călca canoanele, sau de a desființa mănăstirile pămîntene, luînd pentru ei moșiile lor, și prefăcînd foastele comunități de călugări romîni în niște simple centre de administrație grecești ale acelor averi. Locurile sfinte, pentru a putea pune mîna pe mo-

τηρίοις τοπικὰ στέργειν ὀφείλουσι εἰμήπου τοῖς κανόσι ἀναντιῶνται ...ὅβ γάρ, ἔξεστιν αὐτοῖς ἀπειργεον τοὺς ἐγκορίους ἐπισκόπους τῶν κανονικῶν δικαίων ἐν τοῖς παρ'αὐτῶν κτιδομένοις μοναστηρίοις“, după o pericopă (extract) a novelei din *Σύνταγμα* citată mai sus p. 393. Textul novelei însuși e ceva deosebit; dar înțelesul e acelaș. (Notă com. de Erbiceanu). Hotărîrea patriarhului (nu se știe a căruia), vezi în Γεδεών, *κανονικαὶ διατάξεις*, I, p. 180. (Notă com. de Erbiceanu).

șiile și pe averile mănăstirilor, au fost obligate să distrugă finta lor de mănăstire și să le prefacă în dependenți administrative, pentru ocîrmuirea acelor averi.

Aici ni se pare că stă argumentul de capitenie, pentru neîndeplinirea condițiilor de închinare din partea călugărilor greci. Căci, pe cînd pentru neîndeplinirea celorlalte condiții, precum pentru păstrarea epitropilor pămînteni, întreținerea de școli sau de ospicii și îndeplinirea altor fapte bune, ar trebui, pentru a anula închinarea, dovedită această neîndeplinire în fiecare caz, ²⁴ *nimicirea mănăstirilor pămîntene de către locurile sfinte, nimicia prin ea însăși și închinarea, căci chiar terminul de închinare arată că mănăstirile, și nu moșiile lor, fusese supuse locurilor sfinte.* Dacă ar fi fost să li se dee moșiile, s'ar fi întrebuițat termenii obicinuiți de danie, dăruire. *Nu se putea însă distruge finta mănăstirilor care veniau, cu acele moși ale lor, să se supună locurilor sfinte, și să se păstreze de aceste din urmă numai moșiile.* ²⁵

24. Acest caz îl prevede codul civil (Cap. I de la Cartea IV): „după ce se va da darul, nu se va mai cere înapoi, afară numai de va fi darul cu legătură și cel ce l'a luat nu va urma legătura“. Cf. *Questia mănăstirilor închinare Sf. Locuri*, de I. A. Comănescu, București 1859. Mai vezi și o scrisoare a principelui Czartoriski către unul Botezatu din România, în care se spune, că Romîniî trebuie să invoace: 1) că donațiile erau condiționale; 2) că veniturile au fost întrebuițate la propaganda greco-rusască; 3) Angliei să i se atragă luarea aminte, că această afacere este curat rusască“. Scrisoarea lui Czartoriski c. Botezatu din 26 Ianuarie 1865 în *Hîrtiile Rossetti*.

25. Acest argument hotărîtor în limpezirea daraverei mănăstirilor închinare, nu a fost formulat de oameniî timpului care sprijinise numai părerea, că nu s'ar fi îndeplinit condițiile speciale de închinare la unele mănăstiri, și de acolo se inducea o cauză generală de anulare a închinării—procedare neînvoită de dreptul civil, care trebuie să fie aplicat în revocarea donațiilor pentru neîndeplinirea condițiilor. Ce e drept, pretenția locurilor sfinte este așa de neuzită, încît nici eî la început, cînd am gă-it-o formulată în *Răspunsul* lui Ghermanos, nu am înțales-o, alîta îmi părea de peste samă în gura călugărilor greci. Numai cînd am văzut statistica călugărilor din mănăstirile închinare, atuncî m'am convîns că se distrusese într'adevăr, cu conștiință și cu voință, comunitățile religioase românești, stăpinirea unei mănăstiri asupra alteia nefînd învoită după canoane.

Tot această împrejurare limpezește însă și chestiunea stărei materiale a mănăstirilor, pe care scrierile române ale timpului și rapoartele tuturilor comisiunilor, o arată ca de jălil, pe când din protivă egumenii greci caută s'o pună în o lumină din cele mai favorabile.²⁶

Se înțelege de la sine că, reducându-se personalul mănăstirilor, și ele prefacându-se acuma în niște centre de exploatare ale avuțiilor alipite de ele, egumenii ce se schimbau neconținut, nu aveau nici un interes de a întreține clădirile în stare bună. Stăteau în citeva odăi, grăbindu-se a aduna bani pentru ei și pentru locurile ce-i trimiteau; apoi se duceau din țară, pentru a nu se mai întoarce. Nu puteau decî să se intereseze și să-și cheltuiască, în reîntocmirea bisericilor, chiliilor și altor clădiri, banii, cu care erau să se folosească ei. Toată averea, provenită din exploatarea întinselor domenii din țările române, se și ducea în regiunile din Răsărit, pare că, precum spune N. Istrate, „Dumnezeu s'ar fi strănutat, de când cu Fanarioții, peste Dunare“.²⁷

Dar în afară de această inducere rațională care ne silește, a admite de adevărate tinguirile Romînilor asupra ruinei mănăstirilor închinat, Grecii chiar se contrazic în sprijinirile lor. Alătura cu tăgăduirea desăvârșită a rălei stări a mănăstirilor, ei recunosc, în procesul verbal anexat la raportul comisarilor Mavros și Știubeiū, că „ruina invederată a mănăstirilor nu provine decît din reținerea lor de 5 ani, 1822 — 1827, de către autoritățile locale“.²⁸ Aiurea ei atribue această ruină, devastărilor Turcilor, făcute în tim-

26. Compară bună oară, Raportul comisiei eclesiastice din 1833 în *Mémoire* de C. Negri, p. 88 cu *Réponse de l'Archimandrite Ghermanos*, p. 102.

27. N. Istrate, *Questia mănăstirilor închinat din Moldova*, p. 22.

28. *Mémoire* de C. Negri, p. 73.

pul Eteriei. Dar mai întâi, în 5 ani nu se puteau ruina așa de desăvârșit mănăstirile închinată, încît însuși Grecii se recunoască *invederata lor ruină*; apoi Turcii nu se introduseseră decît în o singură mănăstire din Moldova, Secul, și aceasta neînchinată, cînd cu urmărirea căpitanului român-macedonean Iordachi Olimpătu ce îmbrătoșase cauza grecească, și care mănăstire fu aprinsă și dărămată, prin lupta înverșunată, susținută de viteazul căpitan.²⁹ În sfîrșit dacă mănăstirile se află într'o stare așa de înfloritoare în privirea materială; pentru ce cereau Grecii un rastimp de 10 ani, 1834—1843, cu scutire de ori-ce contribuție către țările romîne, spre a putea reîntocmi clădirile și, la expirarea aceluî termen, pentru ce cereau ei o nouă prelungire încă pe 10 ani, 1843—1852?

Ruina materială, desființarea comunităților religioase romîne și însușirea averilor lor de către locurile sfînte, iată care fu rezultatul închinării mănăstirilor pămîntene către acele din Răsărit. Nu credem că se poate susține că asemenea procedare era dreaptă și nici măcar legală.

Dreptul public. Dar mai este încă un punct de vedere care îndreptățește secularizarea: acel al dreptului public, al concepțiunei ideeî de stat.

Din toate protestele și memoriile călugărilor greci, se vede că ei tăgăduiau statului român ori ce drept de control și de supraveghere a ocîrmuirii țării asupra averilor mănăstirilor închinată. Ei nu voiau să se supună la darea de socotelî, la numirea și destituirea egumenilor, la darea moșilor în arendă sub privigherea organelor statului, la supravegherea săvîrșirei reparațiilor, la contribuirea pentru susți-

29. Asupra luptei de la mănăstirea Secu, vezi *Istoria Romînilor din Dacia traiană*, V, p. 496.

nerea aşazămintelor de bine facere, consimţind numai a vărsa, spre acest scop, în casa statului, o contribuţie voluntară. Intr'un cuvînt, mănăstirile greceşti se pretindeau stăpînele moşilor mănăstirilor închinat, şi voiaŭ să fie cu totul neatîrnate de organismul statului romîn; deci tindeau să constituie un stat ecclésiastic în sinul statului romîn.

Atita îngăduiau călugării greci autorităţilor Principatelor: dreptul de a le impune dări, şi încă în contra nartului acestora; une ori protestează.³⁰

Este învederat că o asemenea pretenţie nu putea fi tolerată de concepţia statului modern, cătră care năzuia poporul romîn şi care i fusese chiar impusă de Convenţia de Paris. Un stat nu poate exista fără desăvîrşita stăpînire pe teritoriul, pe care se întinde naţiunea ce'l alcătueşte; fără putinţa de a impune ascultarea de organele sale tuturor locuitorilor aceluî teritoriŭ. Mănăstirile închinat nu erau însă numai nişte insule sporadice presurate pe întinderea ţărilor romine. În număr de 72 şi posedînd peste 600 de moşii, din cele mai mari şi mai frumoase, ele cuprindeau aproape a 7-a parte a teritoriului românesc, pe care locuiaŭ peste 60,000 de familii de ţărani.³¹

Această insamnată întindere de pămînt şi acest număr covîrşitor de populaţie ar fi fost substras, nu numai de fapt dar şi de drept, de sub ocîrmuirea statului romîn, şi o aşă perspectivă era peste putinţă

30. *Réponse des Saints-Lieux* Oct. 1863 p. 68.

31. *Réponse des Saints-Lieux*, p. 61; *Réponse de l'archim. Germanos*, p. 62 spune: „Pour tout homme connaissant le pays, l'étendue de terre appartenant aux Saints-Lieux occupe la neuvième partie du territoire des deux principautés“. După *Analele statistice* No. 5—8, 1861, p. 134—135, proporţia e mai mare, aproape a 7-a parte. Anume, din întindere totală a teritoriului cultivabil al Munteniei, 10,644,673 de pogoane, mănăstirile închinat ocupaŭ 1.398,021 de pogoane, deci aproximativ a 7½ parte a întregii întinderi. Se pretinde, în adunările de pe timpul lui Alex. Ioan I, ca moşiile mănăstirilor ar alcătui a 5-a parte a teritoriului. Nicî a 5-a, nicî a 9-a, ci a 7-a parte.

